

УДК 336.764

Кривов'язюк І.В., к.е.н., професор

Луцький національний технічний університет

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ БІРЖОВОЇ ТОРГІВЛІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

В статті розкрито питання організації та тенденції розвитку біржової торгівлі в сучасному економічному просторі. Уточнено сутність поняття "біржова торгівля". Розкрито об'єкту та суб'єкту структуру біржової торгівлі. Узагальнено тенденції розвитку біржової торгівлі в Україні. Запропоновано шляхи активізації біржової торгівлі в сучасних умовах розвитку економіки.

Ключові слова: біржа, біржовий ринок, біржова торгівля, біржовий товар, учасники біржової торгівлі.

Кривов'язюк І.

ORGANIZATION'S PECULIARITIES AND DEVELOPMENT TENDENCIES OF STOCK TRADING AT THE PRESENT STAGE OF ECONOMIC DEVELOPMENT

The issue of organization and development tendencies of stock trading in modern economic environment was revealed in the article. The essence of concept of "stock trading" was specified. The object and subjective structures of stock trading were revealed. Development tendencies of stock trading in Ukraine were summarized. The ways of activating stock trading in modern conditions of economic development were suggested.

Keywords: exchange, stock market, stock trading, stock commodity, stock trade's participants.

Кривов'язюк І.В.

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ БИРЖЕВОЙ ТОРГОВЛИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ

В статье раскрыты вопросы организации и тенденции развития биржевой торговли в современном экономическом пространстве. Уточнена сущность понятия "биржевая торговля". Раскрыто объекта и субъектную структуру биржевой торговли. Обзор тенденции развития биржевой торговли в Украине. Предложены пути активизации биржевой торговли в современных условиях развития экономики.

Ключевые слова: биржа, биржевой рынок, биржевая торговля, биржевой товар, участники биржевой торговли.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Біржова торгівля вже сотні років виступає одним із регуляторів розвитку світової економіки, адже відкриває юридичним особам доступ до позичкового капіталу шляхом випуску цінних паперів, сприяє і забезпечує переливання капіталу з однієї сфери діяльності в іншу, відкриває нові можливості для управління державним внутрішнім боргом країн світу, виступає в якості економічного стабілізатора, який встроений в систему товарно-грошових відносин та при цьому сприяє тривалому і динамічному розвитку господарського механізму. Результати такої торгівлі слугують економічним барометром ділової активності, показниками якого виступають спеціально розраховані індекси кон'юнктури, що дозволяють аналізувати поточний стан ринків, національної та світової економіки, складати економічні прогнози. Біржі також виконують роль регулятора світових цін на товари масового товарообороту, забезпечують страхування цінових і курсових ризиків.

Сучасна економіка, ставить все нові й нові завдання в структурі національних і міжнародних фінансово-інвестиційних і соціально-економічних систем, вирішувати які в швидкоплинності умов і різкій зміні середовища стає можливим лише завдяки вивчення впливу інституцій, організація діяльності та тенденції розвитку яких чинять суттєвий вплив на економічні процеси, які відбуваються у світі. Однією з таких інституцій і виступає біржа, рівень організації роботи якої дозволяє вирішувати складні економічні завдання.

Зазначене дозволяє вважати досліджувану проблематику актуальною й такою, що вимагає негайної уваги з метою вирішення проблем розвитку економіки сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення проблеми. Вивченню особливостей організації біржової торгівлі в сучасних умовах економічного розвитку, встановленню тенденцій розвитку біржової торгівлі присвячено досить багато наукових публікацій як вітчизняних, так й іноземних вчених, таких як Т. Андросович [5], О. Бевз [6], Т. Мещерякова [9], В. Павлов і І. Кривов'язюк [8; 10-12], Т. Пепа [13], М. Солодкий [15; 16], О. Сохацька [17], С. Стасіневич [18], В. Чесноков [21] тощо. Законодавчо дані питання в Україні є врегульованими недостатньо, адже нині є невелика кількість законів [1-4], де йдеться про значимість біржової діяльності для національної економіки. Разом з тим, біржова діяльність може виступати як одне з джерел нарощування фінансової спроможності регіонів України, про важливість якої стверджується в роботі І. Вахович і І. Камінської [7]. Проте, динамізм розвитку сучасної економіки, вимагає посиленої уваги до проблем розкриття сутності та тенденцій розвитку біржової торгівлі, пріоритетності вибору об'єктної та суб'єктної структури, встановленню центрів біржової торгівлі та місця бірж у формуванні сучасного ринкового простору.

Цілі статті. Метою статті є уточнення сутності поняття "біржова торгівля", об'єктної та суб'єктної структури біржової торгівлі, узагальнення тенденцій її розвитку в Україні, а також визначення шляхів активізації біржової торгівлі в сучасних умовах розвитку економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Як показує аналіз змісту наукових праць [12; 13; 15; 17; 21], біржова торгівля – це особлива форма комерційної діяльності, яка передбачає здійснення операцій з біржовим товаром учасниками біржового товарообороту.

Біржовий товар – це товар, який є об'єктом купівлі-продажу на біржі. Біржовим є тільки той товар, який відповідає ряду наступних вимог:

- серійність і масовість виробництва, тобто випускається у великому обсязі великим числом виробників і має велику кількість споживачів;
- здатність до стандартизації – відповідає встановленим вимогам до якості, кількості та іншим параметрам, передбаченим чинним законодавством;
- замінність. Масовість та здатність до стандартизації біржових товарів зумовлюють їх взаємозамінність в межах певних груп і видів товарів, наприклад, для фінансових інструментів;
- вільне ціноутворення, тобто біржовими можуть бути лише ті товари, на які справедлива ринкова ціна встановлюється на основі попиту і пропозиції, оскільки інших способів визначення такої ціни на ринку чистої конкуренції, яким є біржовий ринок, просто не існує.

Пропонуємо виділяти такі основні класи біржових товарів (рис. 1): сировинні товари; цінні папери та їх похідні; іноземна валюта.

Сировинні товари та продукти їх переробки – це клас біржових товарів, до яких належать природні, антропогенні або техногенні, у т.ч. відпрацьовані речовини та матеріали безпосередньо з яких виробляється продукція.

Цінні папери та їх похідні – клас біржових товарів, які засвідчують, як правило, право власності на реальні активи. Згідно Закону України “Про цінні папери та фондовий ринок” цінні папери – документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошові або інші майнові права, визначають взаємовідносини особи, яка їх розмістила (видала), і власника, та передбачають виконання зобов’язань згідно з умовами їх розміщення, а також можливість передачі прав, що випливають із цих документів, іншим особам [4].

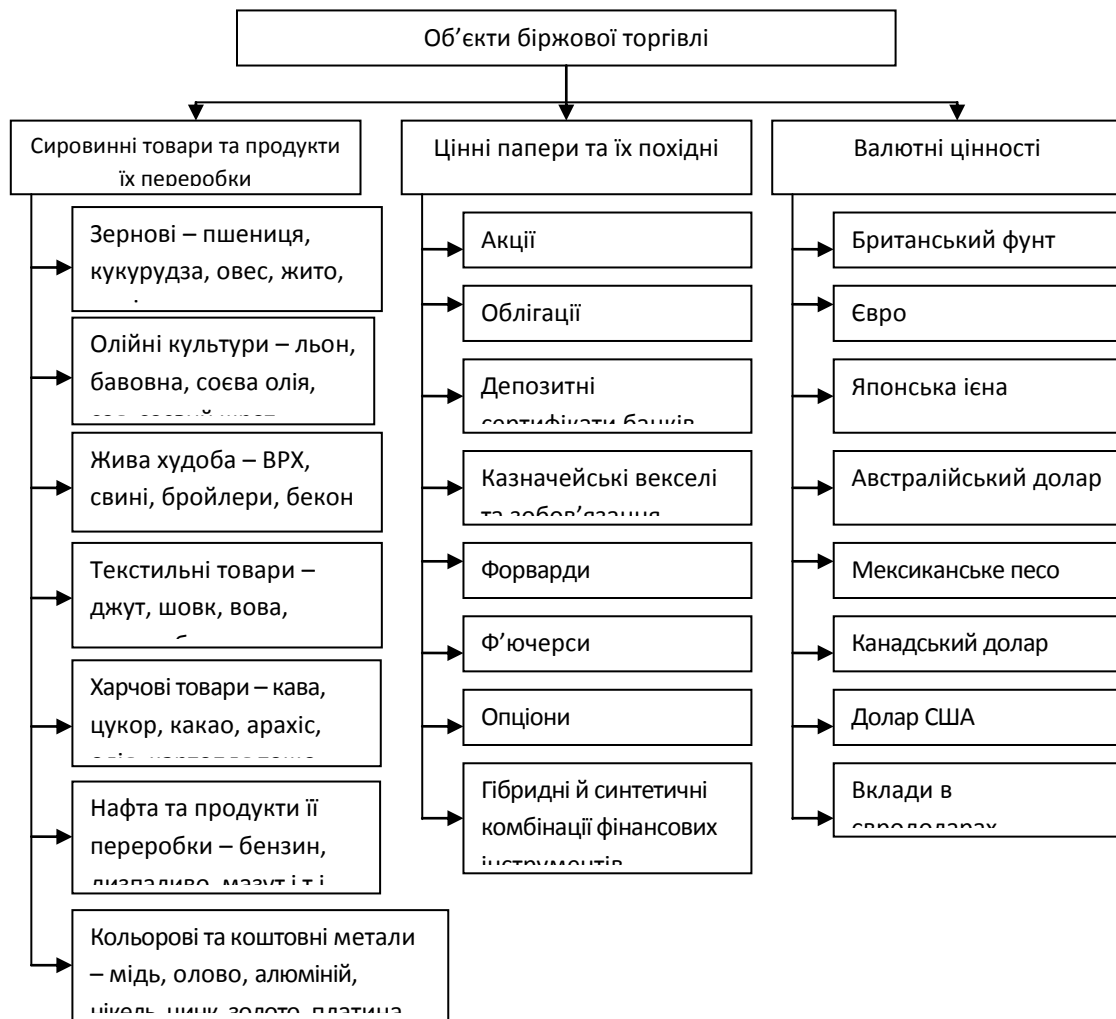

Рис. 1. Розподіл інструментів біржової торгівлі на класи (уточнено за [17, с. 54])

Валютні цінності – клас біржових товарів, до яких відносять національні валютні одиниці окремої країни, які набули значення міжнародних розрахункових і платіжних документів.

Біржова торгівля як така неможлива поза участі суб’єктів, які забезпечують організацію, контроль та спостереження за укладанням угод, а також безпосереднє їх здійснення (рис. 2).

Характерними ознаками біржової торгівлі нині є [17, с. 18-19]: здійснення торгівлі великими партіями або значними за обсягами фінансовими угодами; концентрація у місцях економічної активності, надпотужних фінансових, виробничих, торговельних

центрах (м. Лондон, Нью-Йорк, Токіо, Чикаго, Париж, Цюрих, Гамбург тощо); регулярність ведення торгівлі із одночасним забезпеченням необхідної концентрації попиту та пропозиції; доступність інформації для широкого загалу учасників торгівлі; реалізація як реального, так і фіктивного товару, капіталу, цінностей; вироблення стандартів щодо якісних і кількісних параметрів товарів і фінансових інструментів; наявність організаційної, правової та економічної основи для здійснення біржової діяльності; встановлення унікальних правил торгівлі та контроль за їх виконанням; використання методів електронного трейдингу; здійснення біржових угод від імені та за рахунок клієнта, сама біржа угод не укладає.

У світі біржова торгівля здійснюється переважно через фондові біржі, які є універсальними, адже торгівля на них відбувається будь-якими біржовими товарами.

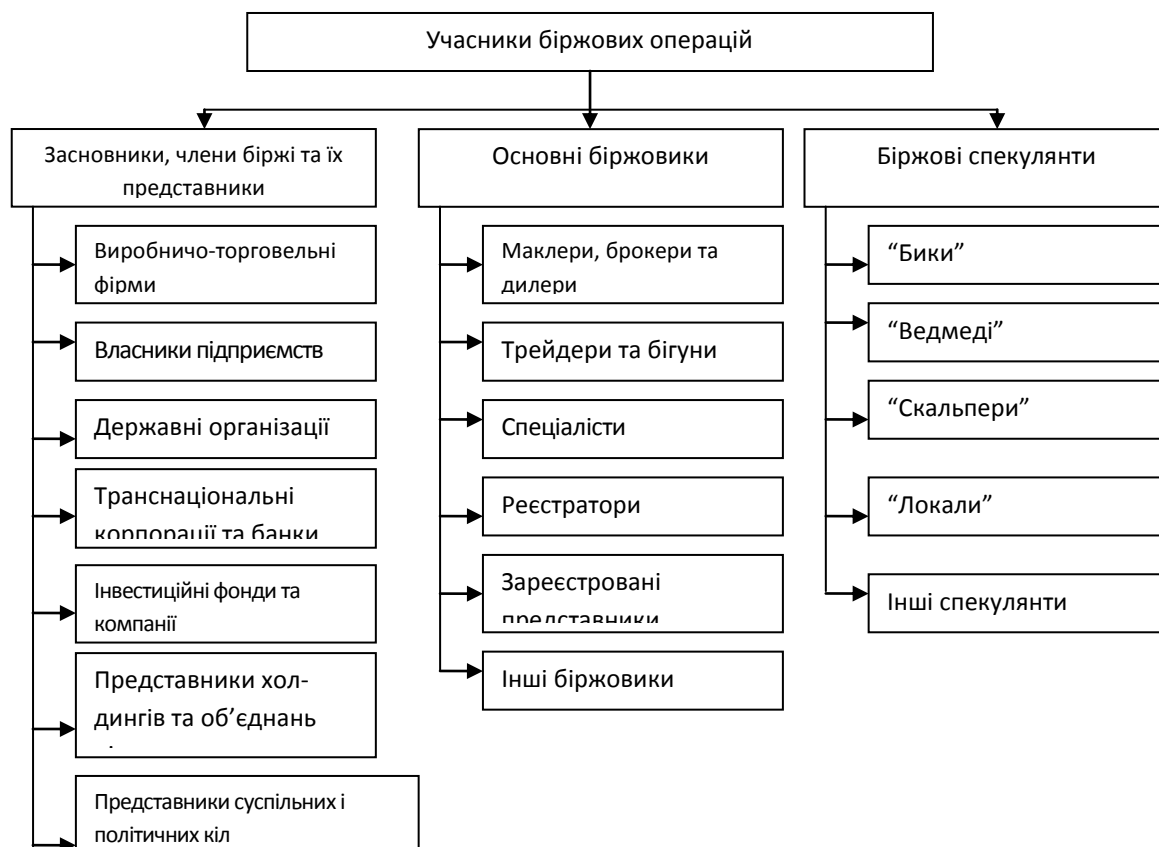

Рис. 2. Розподіл учасників біржової торгівлі на групи (узагальнено автором)

Правила торгівлі на біржі повинні передбачати: види угод, що укладаються на біржі; порядок торгівлі на біржі; умови допуску цінностей до торгів на біржі; умови і порядок передплати на цінності, що котируються на біржі; порядок формування цін державного курсу та їх публікації; перелік товарів і фінансових інструментів, що котируються на біржі; обов'язки членів біржі щодо ведення обліку та інформації, внутрішній розпорядок роботи комісій біржі, порядок їх діяльності; систему інформаційного забезпечення біржі; види послуг, що надаються біржою, і розмір плати за них; інші положення.

Усі біржі можна поділити на декілька груп: найбільш розвинуті, розвинуті, перспективні та ті, що знов виникли [12, с. 248-249].

До першої групи відносяться такі фондові біржі як Нью-Йоркська фондова біржа, Токійська та Лондонська міжнародні фондові біржі, Парижська фондова біржа,

Франкфуртська та Копенгагенська фондові біржі. Дана група фондових бірж займає основне місце серед усіх бірж по торговому обороту цінних паперів, застосуванням майже на 100 % комп'ютерних засобів, передовими процедурами по допуску до участі в біржових торгах тощо.

До другої групи слід віднести, наприклад, Американську фондову біржу (США), Цюрихську (Швейцарія), Амстердамську (Голландія), Міланську (Італія), Торонтську (Онтаріо, Канада), Австралійську та ряд інших. Дана група фондових бірж характеризується достатньо великими оборотами цінних паперів, розвинутою структурою процедур допущення до участі в біржових торгах та котируванню, широким застосуванням комп'ютерних засобів з метою інформування про текучість курсів та укладені угоди, а також проведення клірингових та розрахункових операцій. Фондові біржі, що відносяться до даної групи, були створені як мінімум декілька десятиліть, як максимум – декілька століть тому назад і за той період досягли високого рівня розвитку.

На відміну від попередніх груп, існує досить багаточисельна група так званих фондових бірж, що розвиваються або перспективних. Як правило, в цю групу входять біржі, які хоча й були створені декілька десятиліть тому, однак за цей період не досягли з тих чи інших причин рівня торгових оборотів та комп'ютерного оснащення, властивих біржам попередніх груп. Звичайно, до числа перспективних фондових бірж відносять такі біржі, як Сеульська (Південна Корея), Гонконгівська, Бангкокська (Таїланд), Манильська (Філіпіни), Сингапурська та ряд інших. Зазначена група є досить різноманітною: на одних зараз здійснюються заходи, направлені на поступову комп'ютеризацію найбільш важливих видів діяльності (інформування про курси цінних паперів, здійснення клірингу та розрахунків), на інших – єдиною формою біржової торгівлі залишаються аукціонні торги “з голосу”, а комп'ютерні засоби не використовуються навіть в цілях інформування про поточні курси. Як правило, кількість цінних паперів, що знаходяться в обігу на перспективних фондових біржах, є незначною, та в основному вони являють собою цінні папери місцевого призначення.

Особливий інтерес викликає група новостворених фондових бірж, або тих, що знов виникли. Характерними рисами даної групи є: зазначені фондові біржі виникли декілька років тому; як правило, вони виникли в умовах, коли фактичні ринкові відносини в даних країнах ще тільки почали складатися; при створенні фондової біржі враховувався досвід розвинутих країн відносно електронної форми торгівлі. Фондові біржі даної групи звичайно створювалися в умовах недостатньої розвиненості національних фондових ринків. Кожна з них мала свої труднощі, однак деяким, наприклад, Варшавській (Польща) та Будапештській (Угорщина), вдалося вже в перші роки досягти певних результатів. Обидві фондові біржі при організації торгівлі врахували досвід функціонування Нью-Йоркської фондової біржі.

Станом на початок 2015 р. ТОП-10 бірж світу включає: New York Stock Exchange (США) із капіталізацією 19223,0 млрд дол., NASDAQ (США) – 6831,0 млрд дол., London Stock Exchange (Великобританія) – 6187,0 млрд дол., Tokyo Stock Exchange (Японія) – 4485,0 млрд дол., Shanghai Stock Exchange (Китай) – 3986,0 млрд дол., Hong Kong Stock Exchange (Гонконг) – 3325,0 млрд дол., Euronext (Євросоюз) – 3321,0 млрд дол., Shenzhen Stock Exchange (Китай) – 2285,0 млрд дол., Toronto MX Group (Канада) – 1939,0 млрд дол., Deutsche Börse (Німеччина) – 1762,0 млрд дол. Усього у світі нараховується 132 аналогічних біржових майданчика [20].

Для порівняння: загальна кількість бірж в Україні на початок 2015 року становила 596 од., у т.ч. на фондовому ринку – 10. Загальний обсяг торгівлі фінансовими інструментами у 2014 році склав 291,5 млрд дол., товарами – 3,21 млрд дол., у 2013 році – 209,6 млрд дол. і 3,6 млрд дол. відповідно. Найбільший біржовий майданчик України – фондова біржа “Перспектива”, з обсягом капіталізації – 61,3 млрд дол [14; 19]. Протягом 2014 року на організаційно оформленому ринку спостерігалася консолідація торгівлі цінними паперами. Так, із 10 функціонуючих фондових бірж в Україні лише дві – “ПФТС” та “Перспектива” відзначалися істотними обсягами торгів, контролюючи більш ніж 94,62 % вартості біржових контрактів. Динаміку зростання обсягів біржових контрактів демонстрували фондові біржі “УМВБ”, “Перспектива” та “ССФБ”. Водночас істотно скоротилися обсяги торгів на організаторах торгівлі “УМФБ”, “УФБ” та “ІННЕКС” [14].

Структура укладених угод на товарних біржах України за видами товарів (послуг), але за виключенням фондових бірж, подана в таблиці 1.

Аналіз даних показав, що за останнє десятиліття структура укладених угод на товарних біржах України суттєвих змін не зазнала. В ній, як і раніше, переважають операції з сільськогосподарською продукцією і паливом, зросла частка операцій з деревиною та лісоматеріалами, продовольчими товарами та нерухомістю.

Таблиця 1

Структура укладених угод на товарних біржах України у 2005-2014 рр. [19]

Види товарів	Роки									
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Чорні метали, млн грн	116,4	5,6	8,7	7,1	4,6	13,5	9,1	3,8	0,1	3,8
Кольорові метали, млн грн	0,0	5,0	0,0	3,9	5,4	4,2	-	-	0,1	-
Засоби автотранспорту та спортні, млн грн	319,9	392,9	452,8	398,8	376,0	184,5	60,2	43,5	51,1	76,7
Лісоматеріали, деревина та вироби з деревини, млн грн	35,7	27,7	701,8	782,7	65,7	344,0	948,1	1297,9	1861,3	2094,8
Паливо, млн грн	2517,9	8479,2	9343,4	12386,6	7218,8	2630,4	7523,8	6280,9	11132,8	1027,8
Сільськогосподарська продукція, млн грн	10568,2	11905,2	9596,8	40019,5	39866,8	43787,4	63361,4	77889,6	11631,6	13856,2
Продовольчі товари, млн грн	416,1	754,3	1228,5	751,1	1158,7	2272,3	20139,9	28541,8	245,2	1707,2
Речовини хімічні та продукти хімічні, млн грн	0,9	9,0	0,3	0,2	117,2	107,4	27,9	19,8	12,0	0,1
Нерухомість, млн грн	694,5	457,6	343,0	512,2	510,2	252,4	323,8	875,7	549,1	2316,9
Інші непродовольчі товари, млн грн	6,5	1,3	5,5	80,3	194,9	215,4	242,8	278,6	1939,6	2843,9
Інші види, млн грн	2348,7	1275,5	4379,2	1180,0	1477,6	1629,1	1782,9	3312,8	1384,1	1753,0
Всього, млн грн	17024,8	23313,3	26060,0	56122,4	50995,9	51440,6	94420,0	118544,4	28807,0	25680,4

На кінець 2014 р. у біржовому реєстрі за I та II рівнями лістингу знаходилося 182 акції. У структурі біржового списку в розрізі фондових бірж України за кількістю акцій виділяється “ПФТС” (873 випуски акцій: 68 – II рівня лістингу, 805 – позалістингові). Варто зазначити, що тільки на “Українській Біржі” до котирувального списку за I рівнем лістингу включено один випуск акцій – АТ “Мотор Січ”.

Капіталізація лістингових компаній фондового ринку станом на 31.12.2014 р. становила 457,61 млрд грн, що більше на 46,79 % порівняно з даними станом на 31.12.2013 р. (311,73 млрд грн), та майже у два рази більше порівняно з 2012 роком (277,02 млрд грн), що відображено на рисунку 3.

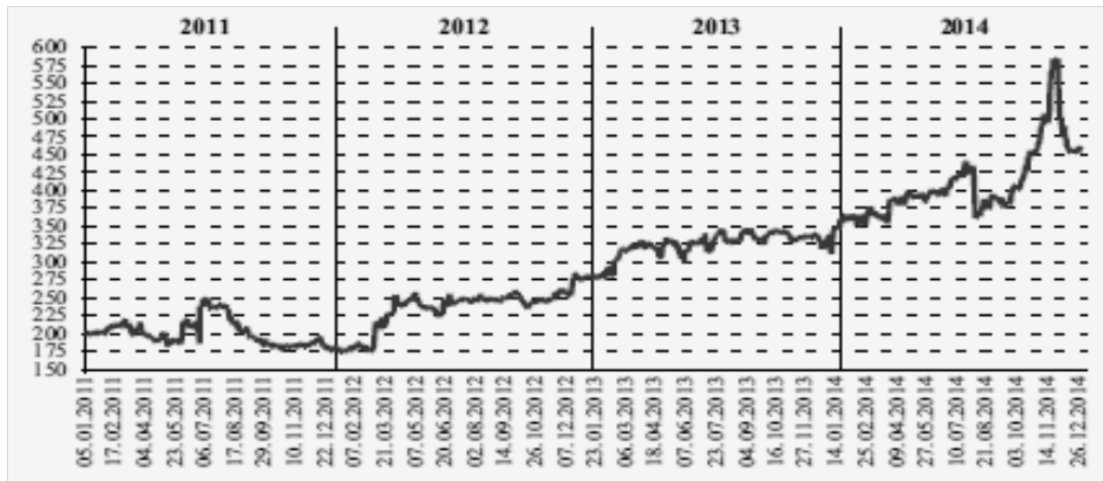

Рис. 3. Капіталізація лістингових компаній українського фондового ринку в період 2011-2014 рр. [14]

Разом з тим, найбільшу роль на біржовому ринку відіграє торгівля цінними паперами. В таблиці 2 наведено структуру операцій з фінансовими інструментами на фондовому ринку України в 2014 році.

Таблиця 2

Обсяг біржових контрактів з цінними паперами на організаторах торгівлі в Україні (з розподілом за видом фінансового інструменту) у 2014 році, млн грн [14]

Організатор торгівлі	Акції	Облігації підприємств	Державні облігації України	Облігації місцевої позики	Інвестиційні сертифікати	Іпотечні облігації	Ощадні (депозитні) сертифікати	Опціонні сертифікати	Деривативи	Усього
Перспектива	1699,67	5185,12	474156,43	562,17	609,98	2,11	180,05	171,03	7891,56	490458,12
ПФТС	1575,61	22130,12	71283,21	3,33	69,24	0	820,21	0	0	95881,73
ПФБ	12632,74	6,86	0	0	99,69	0	0	0	0	12739,29
КМФБ	2676,58	3881,51	0,01	0	3363,31	0	0	0	0	9921,41
УБ	6481,62	260,56	329,14	14,81	74,93	0	0	0	1404,84	8565,89
СЄФБ	144,57	1105,94	0	0	15,02	0	0	0	0	1265,53
УФБ	76,54	251,81	0	0	5,88	0	0	122,66	0	456,88
УМВБ	260,16	0	0	0	0	0	0	0	0,24	260,40
УМФБ	110,36	2,06	0	0	6,24	0	0	0	0	118,66
ІННЕКС	26,46	0	0	0	0,86	0	0	0	0	27,32
Усього	25684,32	32823,98	545768,79	580,31	4245,15	2,11	1000,26	293,69	9296,63	619695,25

Аналіз ситуації показує, що частка біржового ринку в загальному обсязі торгів на ринку цінних паперів є досить низькою (2014 рік – 26,59 %), але цей показник помірно зростає. Так, порівняно з 2010 роком до 2014 року спостерігається зростання на 15,85%. Найбільший обсяг торгів за фінансовими інструментами на організаторах торгівлі

протягом 2014 року зафіксовано з державними облігаціями України – 545,77 млрд грн (88,07 % від загального обсягу біржових контрактів на організаторах торгівлі у 2014 році).

Порядок організації аукціонів у торговельному залі біржі (торгівля “з голосу”) має бути визначений в правилах біржі, або в іншому документі з урахуванням вимог щодо: визначення видів угод, що можуть укладатися способом онкольного аукціону; учасників аукціонів; процедури ведення аукціонів; визначення видів наказів брокерам/дилерам на купівлю–продаж фондових цінностей (ринковий, лімітний, стоп–наказ тощо); оформлення біржових угод; форми оголошення замовлень.

Залежно від стану ринку після котирування (абсолютна або неповна рівновага, ринок, обмежений в нерівновазі тощо) біржа повинна публікувати біржовий курс фондових цінностей. Якщо ж неможливо визначити курс, біржа може не публікувати ніякої інформації про стан ринку взагалі (ринок поза котируванням). Правилами може визначатися, що курси узагальнюються через біржовий індекс, оприлюднення якого є обов’язковим.

Біржа може створювати гарантійний ринковий фонд, який створюється з метою забезпечення укладання угод (щоб кожен із учасників ринку, який уклав угоду, зміг успішно її завершити навіть у тому разі, коли її умови не були дотримані).

Порядок обов’язкового оприлюднення біржових цін визначається, як правило, правилами біржі і передбачає фіксацію та публікацію в офіційному виданні біржі найвищого та найнижчого курсів з кожного найменування фондових цінностей, а також курсу з кожного найменування на момент завершення біржового дня (“закриття біржі”) та чисту зміну курсу на цей момент порівняно з курсом на момент звернення попереднього біржового дня.

Кожна біржа публікує в засобах інформації таблицю курсів фондових цінностей або офіційний бюлетень, де вказуються відомості про їх вид і кількість, що котируються.

На рисунку 4 подано динаміку вітчизняних індексів фондового ринку порівняно зі світовими.

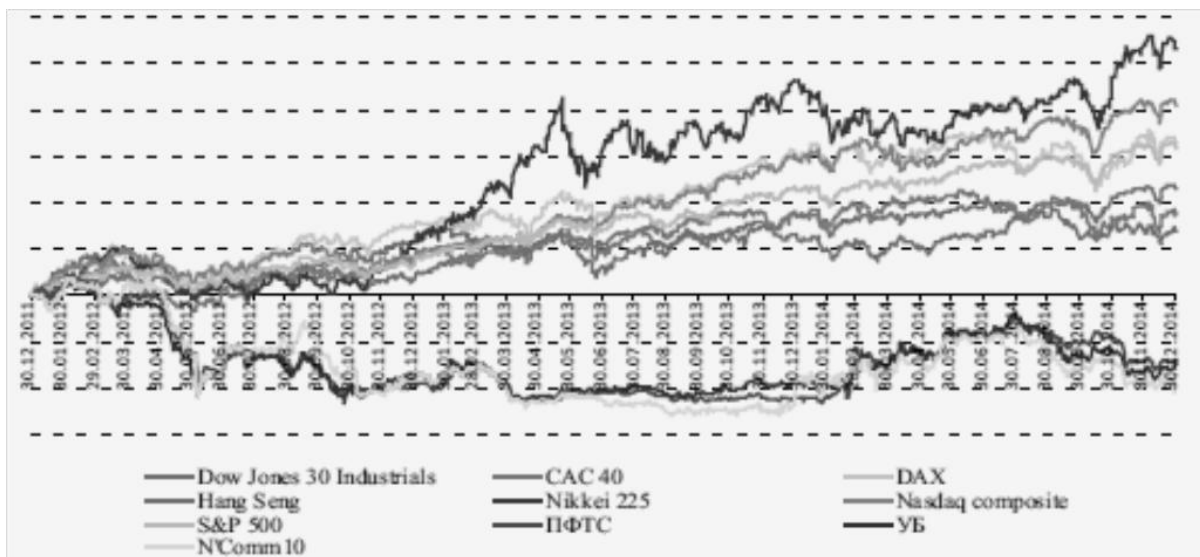

Рис. 4. Динаміка світових та вітчизняних індексів фондового ринку у 2012–2014 рр. [14]

Серед досліджуваних індексів найбільше зріс індекс NASDAQ Composite, з початку року його значення підвищилося на 14,31 %. Істотно збільшились американські індекси S&P 500 (+ 12,39 %), Dow Jones 30 Industrials (+ 8,40 %), а також індекс

Nikkei225 (Японія) — на 7,12 %. Помірно зросли європейські індекси, зокрема, DAX (Німеччина) – + 4,31 %, CAC40 (Франція) – + 1,08 %. Вітчизняні індекси ПФТС та UX (Українська Біржа) зросли з початку року на 28,75 % та 13,54 % відповідно.

Висновки. Біржова торгівля як особлива форма комерційної діяльності, нині передбачає здійснення операцій з біржовим товаром різноманітними учасниками біржового товарообороту, яка здійснюється в спеціалізованих установах, де створюються усі необхідні умови для реалізації біржової діяльності.

Як показали результати дослідження, сучасний ринок біржової торгівлі має організаційні особливості, які вирізняють його серед інших ринків, зокрема це стосується специфіки товарів, якими торгують, вимогами, які пред'являються до ведення торгівлі та режимах допуску товарів та учасників процесу до торгів.

Тенденції, які характеризують розвиток біржової торгівлі в Україні свідчать про значну відсталість національного ринку від більшості інших за показниками капіталізації, структури пропозицій, індексами розвитку біржового ринку.

В сукупності це вимагає розробки шляхів активізації біржової торгівлі в сучасних умовах розвитку української економіки, й зокрема: здійснити реструктуризацію біржового ринку шляхом скорочення кількості бірж, які характеризують незначні обсяги торгівлі; стимулювати участь іноземних інвесторів шляхом продажу акцій державних акціонерних компаній; збільшити частку організованого ринку у загальному обсязі торгів; підвищити рівень капіталізації та ліквідності; впровадити інноваційні інструменти біржової торгівлі; прийняти новий Кодекс біржовика з метою підвищення рівня біржової культури; активно впроваджувати нові інформаційні технології в біржову діяльність.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на розробку механізмів стимулювання розвитку біржової торгівлі на засадах інноваційності з метою нарощування присутності іноземного інвестора, що сприятиме зростанню обсягів капіталізації біржового ринку.

Список використаних джерел:

1. Закон України “Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні” у редакції Закону України від 30.10.1996 № 448/96-ВР, зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/448/96-вр>.
2. Закон України “Про товарну біржу” у редакції Закону України від 10.12.1991 № 1956-ХІІ, зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1956-12>.
3. Закон України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг” у редакції Закону України 12.07.2001 № 2664-ІІІ, зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>.
4. Закон України “Про цінні папери та фондовий ринок” у редакції Закону України від 22.02.2006 р. №3480-ІV, зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>.
5. Андросович Т. Ю. Номенклатура товарів на вітчизняному біржовому ринку / Т. Ю. Андросович // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування в Україні. – 2014. – №200 (2). – С.21–26.
6. Бевз О. П. Економіко-організаційні основи біржової торгівлі. Частина 2 / О. П. Бевз, М. М. Скотнікова, Т. Б. Кушнір. – К. : КНТЕУ, 2005. – 154 с.
7. Камінська І. М. Резерви нарощування фінансової спроможності регіонів України / І. М. Вахович, І. М. Камінська // Актуальні проблеми економіки: науковий економічний журнал. – 2010. – № 3 (105). – С. 187–196.
8. Кривов'язюк І. В. Підприємство в умовах ринку : навч. посібник / І. В. Кривов'язюк. – К. : Кондор, 2009. – 840 с.
9. Мещерякова Т. К. Біржова справа: практикум / Т. К. Мещерякова, В. О. Козловський, О. Й. Лесько. – Вінниця : ВНТУ, 2010. – 78 с.
10. Павлов В. І. Приватизація державних підприємств : навчальний посібник / В. І. Павлов, І. В. Кривов'язюк. – Луцьк : Надстир'я, 1998. – 180 с.
11. Павлов В. І. Ринок цінних паперів в умовах приватизації: регіональний аспект : монографія / В. І. Павлов, І. В. Кривов'язюк. – Луцьк : Надстир'я, 2002. – 160 с.
12. Павлов В. І. Ринок цінних паперів : курс лекцій / В. І. Павлов, І. В. Кривов'язюк. – Луцьк: Надстир'я, 1998. – 342 с.
13. Пепа Т. В. Біржова діяльність : навчальний посібник / Т. В. Пепа, Т. І. Пішеніна, В. В. Лавринович. – К. : Ліра-К, 2009. – 540 с.
14. Ринок цінних паперів. Європейський вибір: нові можливості та зростання / Звіт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку України за 2014 рік. – Київ : НКЦПФР, 2015. – 104 с.
15. Солодкий М. О. Біржовий ринок / М. О. Солодкий. – К. : Аграрна освіта, 2010. – 560 с.

16. Солодкий М. О. Біржові товарні деривативи: теорія, методологія, практика : моногр. / М. О. Солодкий, В. О. Гниляк. – К. : Аграр Медіа Груп, 2012.– 238 с.
17. Сохацька О. М. Біржова справа: Підручник / О. М. Сохацька. – 2-ге вид. змін. й доп. – Тернопіль: Карт-бланш, К. : Кондор, 2008. – 632 с.
18. Стасіневич С. А. Управління цінovими ризиками на біржovому ринку цукру / С. А. Стасіневич // Економіка АПК. – 2014. – № 4. – С. 32–37.
19. Структура укладених угод на біржах за видами товарів (послуг) [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
20. Форекс портал для професіоналів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.forexmaster.ru/lib/se.html>.
21. Чесноков В. Л. Біржові операції : навч. посібник / В. Л. Чесноков. – Херсон : Наддніпрянська правда, 2007. – 152 с.